

תחיה (תיאה) עשת, לעיניהם בלבד: עיסוק בעב"מים ובחוצנים בחברה הישראלית. תל אביב: רסלינג, 2015. 180 עמ'.

אדם קלין אורון

ביום ראשון, 22 בדצמבר 1996, מצאה ציונה דמתי ליד רפת ביתה שבמושב אחיהוד יצור ירקרק וקטן בעל עיניים זוהרות, אך היצור תואר בסיקור התקשורת הרחב דווקא כגלילי פרה. המשפחה, שלא הייתה שבעת רצון מתגובת המשטרה, העבירה את השרידים למכון לרפואה משפטית, וצוות בראשותו של פרופ' יהודה היס בדק את הממצא אך לא הצליח להגיע למסקנות ברורות. קהילת חוקרי העב"מים בישראל משוכנעת עד היום שהמקרה טויה והוסתר בידי התקשורת והממשל. לחיזוק דבריה הצביעה הקהילה על דמיון בין האירוע, וגם בין התגובה הרשמית אליו, לבין אירועים שונים שהתרחשו במדינות שונות בעולם, ובעיקר בארצות הברית.

מקרה זה צופן בחובו כמה מן המאפיינים המרכזיים של העיסוק בעב"מים ובחוצנים (או חיזורים) בישראל. מאפיינים אלו הופכים את העיסוק הזה לתופעה שהתבוננות דרך פאותיה השונות מאירה היטב ציבורים ומגמות שאפיינו את החברה הישראלית באמצע שנות ה-90 של המאה ה-20. המיקום הפריפריאלי – עדתית, מקצועית וגאוגרפית – של ציונה דמתי, למשל, אפיין רבים מן החברים ב"מרכז הישראלי לחקר העב"מים", שמספרם הרקיע לשיא של כמעט 500 בשנת 1996. גם חוסר האמון החריף במערכות המדינה השונות, לצד רצון עז לקבל הכרה ואישור מאותן מערכות עצמן, מלמד הן על הניתוק והן על החיבור של מחפשי העב"מים בישראל למדינה ולחברה שפעלו בהן. יתר על כן, חוסר האמון מעיד על התקופה שפעלו בה, שהייתה רוויה בחשדנות עמוקה של הציבור כלפי ההנהגה הפוליטית וכלפי מוסדות המדינה לצד מאבק של ציבורים שונים להכרה בגרסתם שלהם לאירועים שונים בעבר ולדרך הפעולה הראויה בעתיד. חדשנות ומאבק אלו היו נטועים בתוך שיח שהיה מקומי מאוד ובה בעת הושפע בצורה ישירה ממגמות כלל-עולמיות ומצורות הולכות ומתרבות של תקשורת עם גורמים מחוץ לישראל ועם התרבות האמריקנית הפופולרית.

* ד"ר אדם קלין אורון, מכון ון ליר, ירושלים.
דואר אלקטרוני: adamk@vanleer.org.il

בגל העניין בעב"מים ששטף את ישראל בשנות ה-90 של המאה ה-20, ובעיקר במרכז הישראלי לחקר העב"מים ובהבריו, מתמקד ספרה של עשת. הספר נחלק לשלושה חלקים: ההיסטוריה של תופעת העיסוק בעב"מים מתוך התמקדות במקרה הישראלי, העולמות החברתיים של העוסקים בעב"מים ותפיסותיהם הקוסמולוגיות.

באופן מעט מפליא, כיוון שמדובר בתופעה שהייתה פופולרית מאוד בשנות ה-90 – היא הרייטינג בטלוויזיה הישראלית היה שייך במשך שנים לתכנית משנת 1997 שבה הבטיח דודו טופז לשדר בשידור חי נחיתת חוצנים – מדובר במחקר היחיד שנערך על קהילת מחפשי העב"מים בחברה הישראלית. הספר מתבסס על ראיונות שערכה עשת עם חברי המרכז הישראלי לחקר העב"מים (למשל עם ברי חמיש, שהתפרסם בתאוריות הקונספירציה שלו בנוגע לרצח רבין), על ניתוח מקיף של ביטאונים המרכזו שהתפרסמו לאורך השנים ועל שאלונים שמילאו חברי המרכז. במילים אחרות, המחקר איננו עוסק בעניין הכללי בחוצנים בחברה הישראלית, אלא במי שעניין זה הפך לחלק מהותי מחייהם. עשת מנסה להבין מדוע אנשים מסוימים נמשכו לתופעה, כיצד הצדיקו בפני עצמם ובפני אחרים את חוסר התיאום בין גרסתם למציאות לבין גרסאות מקובלות יותר, ומדוע העניין בחוצנים בישראל הגיע לשיאו דווקא לקראת אמצע שנות ה-90.

שתי השאלות המרכזיות המעסיקות את עשת הן האפיסטמולוגיה של מחפשי העב"מים והקשר בין אמונה אישית לבין מבנים חברתיים. בהקשר של השאלה הראשונה היא עוסקת, בין השאר, במבני ההצדקה שליוו עדויות של אנשים שטענו שראו עב"מים, או פגשו חוצנים, לאורך השנים – למשל בעובדה שהדגישו שפה טכנית ("גובה העב"ם 90 מעלות מעל לקו האופק, כיוון התצפית מזרח. גודל אופטי 25 ס"מ", עמ' 86) או הציגו ראיות פיזיות (כגון המקרה באחיהוד). טענתם החוזרת היא שהם מדענים ולא מיסטיקנים, או גרוע מכך – הווים. ניתן גם לראות את יחסם הדו-ערכי כלפי מוסדות חברתיים הנתפסים כלגיטימיים, דוגמת הצבא, המשטרה, התקשורת והאקדמיה, ורצונם הוא לזכות בהכרה מהם לא פחות משבזו להכרה זו. עב"מולוגים טענו שריבוי האירועים באזור חיפה נובע ממיקום הטכניון באזור (לא פחות!), אבל כאשר מדענים מאותו מוסד אמרו שהעדויות לאירועים אלו חלקיות ולא אמינות, העב"מולוגים האשימו אותם בחשיבה צרה ודוגמטית, או גרוע מכך – בשיתוף פעולה עם מזימת הסתרה.

באשר לשאלה השנייה, עיקרו של הספר מוקדש לקשר בין האמונה בעב"מים לבין החברה הישראלית בשנות ה-90. עשת גורסת שהמאמינים בעב"מים השתמשו בהם "כדי להגדיר את עצמם באמצעות אחר מדומה ועמום", ומוצאת שכך הם יכלו "לטשטש את זהותם המקומית, אך בה בעת להתמקד בכסיסים פרימורדיאליים בזהותם" (עמ' 13). לדבריה, השניות הזאת אפיינה את יחסם של נחקריה גם לזמן וגם למקום: בעודם עוסקים באימפריות גלקטיות ובשלוש אוניברסלי הם נאבקו בתהליך אוסלו והתקוטטו עם הרשות המקומית, ובעודם מרחיקים את עצמם מחיי היום-יום וממצוקות ההווה באמצעות שחזור גלגולי עבר והתמקדות בעתיד אוטופי הם תיעדו בקפדנות את הדקה ואת היום של כל פגישה או תצפית.

קשה להבין אם נחקריה של עשת נכשלו, לדעתה, בטכניקות שאימצו כדי להתרחק מן החיים בישראל של תקופתם ומקשיי היום-יום, מכיוון שישראל התעקשה לשאוב אותם בחזרה אל הזמן ואל המקום שהיו בהם באמצעות ידיעות בעיתונות, מפגשים עם הרשויות ועוצמת אירועי החדשות. ייתכן אף שהם מעולם לא רצו להתרחק באמת, אלא רק לעצב מחדש את תפיסתם בנוגע לעצמם ובנוגע לעולם ולהצמיח שורשים חדשים באמצעות שימוש במיתוס חדש, כפי שעשו, למשל, שושביני הקדושים שחקר בילו (בילו, 2005). ייתכן, כמובן, שמדובר גם בזה וגם בזה – היו עב"מולוגים רבים באותה תקופה, בעלי גישות שונות וסיפורי חיים שונים.

הפילוג המשמעותי ביותר בקרב נחקריה של עשת התרחש משנת 1998, עם כניסתם לזירה של מרפאים באמצעות חוצנים. מרפאים אלו טענו שחוצנים מבקרים בכדור הארץ על מנת להקים כאן מרפאות לטיפול בבעיות גופניות ורגשיות, והם, המרפאים, מסוגלים לתקשר עם אותם חוצנים ולראות את הציוד הרפואי אף על פי שעבור רוב בני האדם הם היו בלתי נראים (ראו גם Klin-Oron, 2015). תקשור זה עם חוצנים הזכיר לחלק מן העב"מולוגים רוחניות בנוסח העידן החדש, ולמיסטיקה כגון זו הייתה להם מעט מאוד סובלנות – כאמור, הם ראו בעצמם מדענים. ויכוחים לוחטים פרצו בכינוסי המרכז הישראלי לחקר עב"מים, וסופם שהביאו לפירוק המרכז ולהקמתו מחדש כ"העמותה הישראלית לחקר עב"מים וחיים חוץ-ארציים", המתנערת לחלוטין מכל יומרה רוחנית או דתית. ואולם, בשעה שהעידן החדש פרח והתרחב בישראל, הובילה דעיכת העניין בעב"מים ובחוצנים בקרב הציבור הרחב בה לירידה תלולה במספר החברים במרכז ולמספר העדויות שתועדו: משיא של 280 עדויות בשנת 1996 לשפל של 27 בלבד בשנת 2001. עשת גורסת שירידה זו נבעה מכך שהזהות הישראלית המפוצלת של שנות ה-90 התגבשה מחדש סביב מוטיבים אתנו-לאומיים עם קריסתו של תהליך אוסלו ועליית הימין לשלטון – העיסוק באפשרויות זהות חדשות, גלובליות ועל-גלובליות יותר, נעלם, ואתו גם הצורך בהגדרת הזהות הישראלית החדשה כחלק מן הזהות הכלל-עולמית אל מול החוצנים או לצדם.

הספר מתאר את התופעה היטב, אך הוא עושה זאת ממעוף הציפור, וזו חולשתו. אף על פי שמדובר בתופעה מרתקת, ולו מעצם היותה נתפסת לרוב כקוריוז ביזרי, ואף על פי שניכר שעשת מתעניינת בה מאוד (כפי שהיא עצמה מעידה), היא בוחרת להתמקד בתופעות החברתיות בישראל שהעיסוק בעב"מים מעיד עליהן, ואף יותר מכך – בתאוריות המסבירות תופעות חברתיות אלו. את האנשים העומדים בלב התופעה היא מזניחה מעט לעתים. רוב הציטוטים בספר נלקחו מביטאון המרכז הישראלי לחקר עב"מים, וכמעט אין בו ציטוטים מן הראיונות הרבים שערכה עשת או מתיאורי מפגשים שנכחה בהם, וקולם של הנחקרים מתווך לעתים קרובות דרך קולה של עשת עצמה. במקרים מסוימים יש כאן תחושת החמצה, למשל בכך שאין ציטוטים מן הריאיון שערכה עשת עם אבי גרייף, יו"ר המרכז הישראלי לחקר עב"מים והאיש שעשה יותר מכל אחד אחר לביסוס התופעה ולהפצתה. מה היה סיפור חייו של גרייף? מה הוא עצמו חשב על

החוצנים או על עמיתיו לחיפוש אחריהם? האם סיפורו האישי מייצג את סיפורם של עב"מולוגים אחרים? האם יש תבניות חוזרות של סיפורי חיים או אולי מגוון עצום? בעיה זו מחריפה במקרים בודדים, שבהם נדמה שעשת הוקסמה מהסבר תאורטי כלשהו יותר מאשר מדברי נחקריה. למשל, בעיסוקה בתפיסות גוף (עמ' 144-155) היא בוחרת להנגיד את הגוף החוצני שהנחקרים מתארים - שהוא מגוון מאוד, לעתים חייתי ולעתים על-אנושי, בתווה מתמדת או סטטי לגמרי, ובאופן כללי מבהיל ויוצא דופן - דווקא לתפיסה הגופנית של הצבר היהודי: "גוף בריא, אשכנזי, שזוף ובטוח" שהיה בבחינת חלופה "ליהודי הגלותי, החלש והנרדף" (עמ' 144). הנגדה זו נשמעת כמו הנגדה מבטיחה, אולם עשת אינה מביאה ולו ציטוט אחד המראה שהיא הייתה קיימת בשדה המחקר או שהנחקרים עסקו בעוצמתו של הגוף (בבריאות הם דווקא עסקו). דוגמה אחרת היא השימוש במושג "המקום הגדול" ממאמרם של גורביץ' וארן (1991). מצד אחד, עשת מציעה שימוש מקורי במושג, כאשר היא ממירה את המקום הגדול הציוני במקום הגדול החללי, כלומר מראה כיצד "מקום גדול", שהוא אידאל ציוני-דתי, הופך ל"מקום קטן" וחסר חשיבות בקנה מידה קוסמי בהינתן יקום שקיימים בו כוכבי לכת מאוישים רבים. מן הצד האחר, כשנחקריה אינם מקבלים חלוקה זו ואינם מבינים מדוע היא מוצאת סתירה בין עיסוקם בעב"מים לבין תפיסותיהם הפוליטיות הימניות-ציוניות, היא מסיקה ש"בבסיס העיסוק בעב"מים לא הייתה דוגמה ברורה שכיוונה את תפיסותיהם" ושתפיסותיהם בנושא היו "מאולתרות ולא קוהרנטיות" (עמ' 132).

אנתרופולוגים, מקצוע שגם עשת וגם אנוכי חולקים, מחויבים לנחקריהם - לא במידה בלעדית, אבל בוודאי במידה רבה. אין הדבר מחייב אותם, כמובן, להסכים עם הנחקרים, ואנתרופולוג בהחלט יכול להציע הסברים תאורטיים שהנחקרים אינם מסכימים אתם. עם זאת, הסברים תאורטיים אלו חייבים להיבנות על בסיס דברי הנחקרים עצמם ועל בסיס העובדות שנאספו בשדה המחקר, וראוי שגם יהיה בהם כבוד לעמדתם של הנחקרים. אם התאוריה אינה תואמת את השדה, יש לשנות את התאוריה, לא את השדה (Glaser & Strauss, 1967). כתיבה אנתרופולוגית כזו נדמית לי לא רק מדויקת יותר, אלא גם נעימה יותר לקריאה, כיוון שהיא ממתנת את הריחוק ואת הקור המאפיינים חלק ניכר מן הכתיבה האקדמית.

יש להדגיש שעשת משתמשת בשדות תאורטיים רחבים ומגוונים, ולרוב הם דווקא מציעים תובנות מעניינות ומשכנעות בנוגע לשדה המחקר שלה. היא גם מגיעה בלא תפיסה מובנית מראש או דעה נחרצת (שלילית או חיובית) בנוגע לשדה המחקר ואף משתדלת להימנע משיפוט ערכי או ממתחת ביקורת. עם זאת, קשה להשתחרר מן התחושה שמתוך רצונה להאיר אלמנטים תאורטיים וחברתיים שונים דרך פאותיה של תופעת העיסוק בעב"מים, עשת שוכחת לעתים להתבונן בגביש עצמו, ולא רק באור שהוא מטיל.

מקורות

- בילור, י' (2005). שושביני הקדושים. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
גורביץ', ז' וארן, ג' (1991). על המקום. אלפיים, 4, 9-44.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago, IL: Aldine.
- Klin-Oron, A. (2015). Individual power, cultural constrains: Israeli channeling in global context. In C. Gutierrez (Ed.), *Handbook of spiritualism and channeling* (pp. 362-389). Leiden, Germany: Brill.